

PRIEBALSIŲ KIETINIMAS PRŪSŲ LIETUVOS TARMĖSE

1. Ar atspindi priebalsių kietinimą K. Donelaičio ir kitų Prūsų Lietuvos autorių rašyba

XVII–XVIII a. Prūsų Lietuvos autorių raštuose labai nevienodai rašomi minkštieji priebalsiai prieš užpakalinės eilės balsius. Iki paskutiniųjų metų į tai buvo žiūrima atsargiai ir netvirtinama, kad tokia rašyba reiškia priebalsių kietinimą. J. Kabelka, išnagrinėjęs K. Donelaičio raštų leksiką, nurodo, kad kai kuriose Prūsų Lietuvos šnektose priebalsiai tam tikrais atvejais, matyt, buvo tariami kietai, tačiau pabrėžia, kad „susivilioti“ šiuo kietumu nėra labai tvirto pagrindo¹. J. Palionis irgi, kalbėdamas apie nevienodą priebalsių minkštumo žymėjimą D. Kleino gramatikose, rašo: „Tačiau, kad visais minėtais atvejais Rytų Prūsijos lietuvių tarmėse būtų tariamas kietas priebalsis, tam patvirtinti, rodos, neturime patikimų duomenų“².

Bet pastaraisiais metais pasirodė T. Buchienės straipsnių, kuriuose manoma kitaip. T. Buchienė mano, kad XVII–XVIII a. gramatikose „Entpalatalisierungserscheinungen bei den Dentalen stattgehabt haben“³. Priebalsių kietinimo atspindžiu autorė laiko ir K. Donelaičio rašybą: „Mir scheint es jedoch möglich eine Entpalatalisierung der weichen Dentale bei Don. anzunehmen. [...] gehe ich im weiteren davon aus, daß bei Don. die Korrelation der harten und weichen Konsonanten bei den Dentalen aufgelöst ist, während sie bei den Gutturalen erhalten ist.“⁴ Ir kitame straipsnyje T. Buchienė nurodo, kad K. Donelaičio priebalsinių fonemų inventorių „różni się od współczesnej litewszczyzny literackiej brakiem korelacji twardych i miękkich spółgłosek, zachowanej tylko przez spółgłoski tylnojęzykowe“⁵. Autorės manymu, tik F. Ruigys skyręs kietuosius ir minkštuosius dantinius priebalsius⁶, bet su tuo negalima sutikti. Visų pirma, Ruigys rašo,

¹ J. Kabelka, Kristijono Donelaičio raštų leksika, Vilnius, 1964, 42.

² J. Palionis, Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a., Vilnius, 1967, 47.

³ T. Buch, Zum Konsonantismus des Ch. Donelaitis, – Baltistica, IV (1), 1968, 117.

⁴ Ten pat, 118.

⁵ Tamara Buch, Z historii konsonantyzmu litewskiego, – Slavia, XXXVII (3), Praha, 1968, 409.

⁶ T. Buch, Zum Konsonantismus des Ch. Donelaitis, 117.

kad „Das i quiescens oder epentheticum ist auch in der Littauischen Schreibart (ne in der Littauischen Sprache, kaip rašo T. Buchienė) nöthig, dieweil dadurch die Meynung einiger Worte unterschieden wird“⁷. Antra, F. Ruigio minkštųjų priebalsių rašyba labai mažai tesiskiria nuo kitų Prūsų Lietuvos autorių tų pačių priebalsių rašybos, skirtumai nėra esminiai (žr. žemiau).

Pirmiausia pažiūrėkime, kaipgi buvo rašomi minkštieji priebalsiai prieš užpakalinės eilės balsius Prūsų Lietuvos XVII–XVIII a. autorių raštuose. Nors ta rašyba atrodo gana marga ir padrika, sulyginus įvairių autorių rašybą, pavyko rasti tam tikrų dėsningumų ar bent ryškesnių tendencijų⁸.

1. Visi autoriai dėsningai ir nuosekliai žymi priebalsių *k, g, p, b, v, m* minkštumą. Pvz.: *brangiáuſe* GL 27, *Regiù* GL 108, *Sakiau* GL 112, *daugiaus* GL 7, *blawiau* GL 97, *kwepiu* GL 10, *liežuwio* GL 37, *liepju, liepjau* GL 96, *apipiauftit* GL 169, *apfibiaurinu* GL 83 a; *bjaurus, Gymjo, Lobjo, pjauti* HGr 236; *Kiaule, Kiauſis* HVoc 50; *Werkiu* RGr 65, *Wéngiu, wéngiau, ſkalbjau* RGr 67; *Apglobju, jau, Apjokiù, kiau* RLex 6, *Kiáunė* RLex 57; *Kiaulė* MAnf 12; *gnaibjau, gimjau, lopjau, krowjau* OGr 6, *bengiu, plaukiu* OGr 72; *Gulbjù* RD 130, *pjowjau* RD 84, *iſſemjau* RD 52, *werpjau* RD 2, *ne wengiau* RD 2, *braukiau* RD 22; iš K. Donelaičio rankraščių daug pavyzdžių yra išrinkęs J. Kabelka⁹.

Šiek tiek skiriasi minkštųjų priebalsių *k, g, p, b, m, v* rašyba tik F. Hako ir Ruigių darbuose. F. Hakas beveik dėsningai, daug rečiau Ruigiai esamojo laiko veiksmažodžių vienaskaitos I asmenyje visus minkštus priebalsius, išskyrus *č, dž*, rašo be *i*, priešpastatydami būtojo laiko vienaskaitos I asmeniui. Pvz.: *Apſkelbti, bu, bjau, Apſliepti, ſleppu, ſliepjau* HVoc 8, *Atſiſtengti, gu, giau, Atſitraukti, ku, kiau* HVoc 14, *Kaukti, ku, kiau* HVoc 48, *wogti, waggu, wogiau* HVoc 147; *Skalbù, ſkalbjau, Lėpù, lėpjau* RGr 67. Tačiau ir F. Hakas kartais rašo *elgiùs* HVoc 27, *(klau)pu* HVoc 51, *(ſten)giùs* HVoc 119 ir kt.

⁷ Betrachtung der Littauischen Sprache... von Philipp Ruhig, Königsberg, 1745, 82–83.

⁸ Pavyzdžiai pateikiami iš šių veikalų: M. Danielis Kleinii Grammatica Litvanica MDCLIII (iš leidinio: Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1957) (GL); M. Danielis Kleinii Compendium Litvanico-Germanicum... Königsberg... MDCLIV (iš to paties leidinio) (Comp); Anhang einer kurtzgefassten Littauischen Grammatic ausgefertiget von F. W. Haack... Halle... 1730 (HGr); Vocabularium Lithuanico-Germanicum et Germanico-Lithuanicum... von F. W. Haack... Halle... 1730 (HVoc); Ph. Ruhig, Anfangsgründe einer Littauischen Grammatik, Königsberg, 1747 (RGr); Littauisch-Deutsch und Deutsch-Littauisches Lexicon... von Philipp Ruhig, Königsberg, 1747 (RLex); Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre... von Ch. G. Mielcke, Königsberg, 1800 (MAnf); Neue Litauische Grammatik... von G. Ostermeyer... Königsberg, 1791 (OGr); L. Rėza, Lietuvių liaudies dainos, I, Vilnius, 1958 (RD); Kristijono Donelaičio rankraščiai. Vyr. red. prof. K. Korsakas, Spaudai paruošė L. Gineitis, Vilnius, 1955: Pavasario linksmybės (PI) ir Vasaros darbai (Vd).

⁹ J. Kabelka, Kristijono Donelaičio raštų leksika, Vilnius, 1964, 35.

2. Minkštųjų priebalsių *l, n, r, s, š, ž, č, dž* rašymas labai skiriasi žodžio pradžioje ir gale.

a) Ne žodžio gale:

1) Beveik visų autorių darbuose nuosekliai nerašomas *i* po priebalsių *l, n, r, s, š, ž* žodžio šaknyje. Pvz.: *funczu* GL 5, *fuſti, fuſtas* GL 12, *atfuſu* GL 21, *βáure* „šiaurys vėjas“ GL 61, *palowiau* GL 67, 98, *kludžiau, kludyfu, kludau* GL 106, *funtineju* GL 129, *fruboju* GL 130, *palówiau, paláuju, paláufu* Comp 66, *nufunčiau* Comp 104; *Laupfinnu* HGr 287; *Apžurėti* HVoc 10, *Apludditi* HVoc 6, *Apfausti* HVoc 7, *Gruti* HVoc 32, *Pluβkis* HVoc 100, *Suti* HVoc 126, *Szaurė* HVoc 128, *Īkluti* HVoc 35, *žogas* HVoc 150, *Sauras* HVoc 114; *Gnáužu* RLex 41, *Gráuju* RLex 42, *Grúwù* RLex 43, *Kluddau* RLex 63, *Kraučius, Kráuβė* RLex 67, *Lútas* RLex 80, *Sáuras* RLex 127, *Súlau, Súlas, Sunčiù* RLex 145, *Pafuttęs* RLex 145, *Surbjù, Suwù* RLex 146, *Szaudas* RLex 148, *žurkė, žūrù* RLex 190; *fùfu, fūfu* RGr 12, *Paláuju* RGr 68, *Laupfinnuſi* RGr 114; *Laupfinnu* MAnf 17, *Paſulau* MAnf 15, *žuru* MAnf 113; *bludas* OGr 10, *Szaurys, Krauβis* OGr 19, *blauju, blowjau, blaufu, blauti* OGr 75, *grúwu, klúwu, fuwù* OGr 77, *gnaužu* OGr 78, *grauj', growe* OGr 106; *ludėjo, nulufi* RD 26, *Paláus* RD 60, *furogline* RD 64, *growe* RD 94, *fuwe* „siuvo“ RD 76, *βauras* RD 20, *Szaurys* RD 94, *žurėjo* RD 40; *Szupini* Pl 408, 559, 154, 254, Vd 361, *fzùkſztu* Pl 448, *Pafzúrė* Vd 412, *pāſifzáfzia* Vd 134, 433, *Szaudai* Vd 514, *Szupiniõ* Vd 556, 563, *Žõplei* Pl 324, 378, *Žúrkės* Pl 13, Vd 110, *Žógq* Pl 140, *žópſo* Pl 310, *žurim'* Pl 176, *funtė* Pl 460, *furbjam'* Pl 527, *pāſifúlo* Pl 623, *fūwinédams* Pl 265, *Trúſo* Pl 406, 474, *Srubba* Vd 271, *pargráudāmā* Pl 2, *Knúpfzzus* „kniūbsčius“ – acc. pl. Vd 412, *Nukimm's* Vd 505, *nurni* Pl 153, *fuplurpęs* Pl 583, *blówė* Vd 506, *plufzkėjo* Pl 72... (daugiau pavyzdžių iš K. Donelaičio rankraščių žr. min. J. Kabelkos knygoje, 35–37). Išleistoje K. Donelaičio rankraščių dalyje po priebalsių *n, r, s, š, ž* niekada nerašomas *i*; priebalsis *l* irgi paprastai rašomas be *i*, išskyrus įvairias veiksmažodžių *liautis, paliauti* formas, kur po *l* dažniausiai rašomas *i* (matyt, vengiant tokių formų, kaip *palauk – paliauk, paliaukite – palaukite*, grafinio sutapimo). Kitų autorių darbuose išimtys labai retos: *ſiuſtas* OGr 142, *ſiunte* OGr 149, *Liutas* HVoc 57, *Siaurėjimas, Siaurėti* HVoc 115, *Siuſti* HVoc 116.

Priebalsiai *č, dž* šaknyje taip pat dažniausiai rašomi be *i*, bet vėlesniuose leidiniuose čia dažniau pasitaiko išimčių: *džaukſmas* GL 5, 12, 16, *džaugiūs* GL 7, 16, 151, *džaugſmas* GL 12, *džuſtu, džufu, džuwau* GL 97, *džuti* Comp 5; *Apczupinnėti* HVoc 3, *Džowinti, Džaugtiſi, Džuti* HVoc 26, *Pradžugti* HVoc 100; *Czožu, Czóbras* RLex 21, *Džaugioſ', Džaugſmas, Pradžuggo, Džáuju, Džowinu, Sudžúſtu* RLex 31; *džaugiūs* OGr 10, *Džaugſmas* OGr 155; *ne czulbi, czulbėſu* RD 36, *Padžus* RD 60; *czáudit'* Vd 285, *czáfſzka* Pl 117, 129, *džaugtis'* Pl 339, *Džaugſmo* Pl 386, *pāſidžaugiam* Pl 397, bet *pāſidžiaugt'* Pl 97 (1 kartą *dzi*, 12 kartų *dz*); *Apſidžiau-*

giu, *Džiūstu* RLex 31, *Sudžiūwélis* RLex 32; *Džiustu*, *džiuwau* MAnf 99, *džiaugsimies* MAnf 187; *Džiūstu*, *džiuwau*, *džiūfu*, *džiūti* OGr 76.

2) Prieš įvairias vardažodžių, veiksmažodžių ir kitų kalbos dalių priesagas, skaitvardžiuose nuo 11–19 ir nuo 40–90 priebalsiai *l*, *n*, *r*, *s*, *š*, *ž* irgi paprastai rašomi be *i*. Pvz.: *Karalaučzonis* GL 48, 65, *Karalaučius*, *Karalunas* GL 65, *wieneropas*, *ketweropas* GL 75, *karāju*, *karawau*, *kelāju* GL 97, *karawimo* GL 164, *wieneropay* GL 136, *keturadešimtas* GL 74; *Keturólíka*, *Szeβólíka*, *Septinólíka* HGr 271, *Ketweropas* HGr 274, *Apkellauti* HVoc 5, *Karaláuti* HVoc 47, *Karáuti* HVoc 48, *Kellone* HVoc 49, *Klonotífi* HVoc 51, *žallúti* HVoc 148, bet *Puliúti*, *liúju*, *liúju* HVoc 108; *Apkiélāju* RLex 6, *Aβtonólíka* RLex 8, *Gaspadorāju* RLex 36, *Karāju* RLex 54, *Karalúnas*, *Karaláučius* RLex 54, *Ketturolíka* RLex 60, *Pillonis* RLex 107; *Keturólíka*, *Dewinólíka* RGr 50, *wažúti* RGr 103, *Wieneropas* RGr 53; *pérkellauju* MAnf 15, *Keturólíka*, *Septinólíka* MAnf 57, *Penkieropas* MAnf 61, *Karalāju*, *Kólojei* MAnf 97, *Karalúnas* MAnf 159; *Ke-lo-ne* OGr 9, *me-žlawa* OGr 11, *Karalaučzus* OGr 19, *keturolíka*, *βeβolíka* OGr 40, *wienerôpas*, *keturôpas* OGr 43, *neβoju*, *wažoju* „ich fahre“, *kóloju*, *wóloju*, *wynoju*, *kelāju*, *karāju* OGr 74, *klonojūs* OGr 102; *iβkelaufim* RD 38, *kanklawo* RD 70, *žaloj’* „žaliuoja“ RD 140; *smägūrúdams* Pl 465, *smägūrút’* Pl 201, *durnūdams* Pl 437, *běfiklónodam’s* Pl 541, *guinódams* Vd 195, *Welnúkšzczú* Pl 214, *rěplódāmī* Pl 416, *kólôt’* Vd 181, *Mézlāwā* Vd 373, *Kāráláučzų* Vd 463, 604, *nūkěláwo* Vd 463, 605, *Pillónys* Pl 247, *Wólojôs’* Pl 213, *nūwāžút’* Pl 108, *wažúdams* Pl 269...

Priebalsiai *č*, *dž* prieš vardažodžių ir veiksmažodžių priesagas irgi dažniausiai rašomi be *i*, bet išimčių čia žymiai daugiau, negu po kitų priebalsių. Pvz.: *Karalaučzonis* GL 48, 65, bet *wenčiwones* GL 154; *Krikβczonis* HGr 239, *Mieβczonis* HGr 261, *Apžodžoti* HVoc 10, *Waikβczoti* HVoc 141, *Wamždžúti* HVoc 142, bet *Wadžioti* HVoc 140; *Baudžáuniniks* RLex 13, *Biczullis* RLex 16, *Medžóju* RLex 84, bet *Apčiorus* „Schäfer“ RLex 11, *Baudžiawa* RLex 13, *Bučioju*, *czawau*, *czófu* RLex 18, *Karalaučionis* RLex 54, *Medžiotojis* RLex 84; *mie-βczons* OGr 11, *Krikβczons* OGr 18, *wáikβczoju*, *buczúju* OGr 74, *tyczoti* OGr 125, *Karalaučzonis* OGr 128, *užwažoti* OGr 171, bet *wadžiok* OGr 154, *Krikβčionimi* OGr 158; *Trecžókai* RD 42, *wažnyczoti* RD 68, *waikβczojant* RD 114, *mindžoj* RD 22, *Baudžáuninko*, *Baudžawatę* RD 88, *diddžútis* Vd 347, *Biczulliú* Pl 187, *Miešczónys* Pl 248, *Pączutte* Pl 382, *Moczuttě* Pl 430, *Plauczún’s* Vd 449, *Baudžāwā* Pl 464, bet *Baudziāwā* Vd 10.

Prieš aukščiausiojo laipsnio būdvardžių ir prieveiksmių priesagą *-aus-* priebalsiai *č*, *dž* dažniausiai rašomi su *i*, visi kiti – dažniausiai be *i*, išskyrus *toliausias*, *toliausia*, kurie nelyginamajame laipsnyje turi *-i*. Pvz.: *βwenčiąusias*, *βwenčiąusia*, *didžiausias*, *didžiausia*, bet *małonąusias*, *małonąusefis*, *wirąufas*, *βwencząusefis* GL 27, *gérąufūse* GL 26 a (29), *gerąufas*, *pikčiaufa* GL 150; *Gerąufias*, *Gerąufia*,

Wyraufas, Paſkučiaufas HGr 267, *geraufey* HGr 268; *Mylimaufas* HVoc 64, *Wyraufybe, Wyráufafis, Wyráufas* HVoc 147; *Geráufas* RGr 44, *Paſkučiaufias* RGr 45, *Didžiaufas* RGr 44; *Geráufas, Gražáufas, Didžiaufas* MAnf 51; *wyraufas* OGr 4, *gražáufas, didziaufas* OGr 37, *galáufey* OGr 117, *mažaufas, macnaufas* OGr 143, *praſčiaufas* OGr 144; *gardžiaufio* Pl 135, *didžáuſi* Vd 13.

Taigi minkštųjų priebalsių rašyba prieš užpakalinės eilės balsius ne žodžio gale Prūsų Lietuvos autorių darbuose gana dėsninga: nuosekliai rašoma *i* arba *j* po *b, p, m, v* ir *i* po *k, g*; po priebalsių *l, n, r, s, š, ž* joks minkštumo ženklas nerašomas; po *č, dž* svyruojama (šaknyje *i* rašoma labai retai, prieš priesagas dažniau). Išimčių yra, bet dažniausiai vartojamą variantą nesunku nustatyti.

b) Žodžio gale minkštųjų priebalsių rašyba gerokai skiriasi. Ji daug margesnė, kiekvienas autorius turi savų taisyklių, bet negalima sakyti, kad čia autoriai rašo be jokių taisyklių.

1) Jei vardažodžio galūnė yra *-is* arba *-ys*, paprastai *i* išlaikoma visoje paradigmoje. Ir D. Kleinas nurodė, kad tie vardai, kurie turi galūnę *-is*, daugumoje linksnių tą *i* išlaiko (GL 37). Pvz.: *arkliui, gimiui, giwiui* GL 14, *widutinnio, widutinniam, widutinniu, widutinniame, widutinniū, widutinniūſe*, bet *widutinnus* GL 34, *žynio, ryβio, kurtinio*, bet *žynui* GL 36 (plg. Comp 15–16 psl. išlinksniuotus tuos pačius žodžius *žynys, ryšys*, kur *i* rašymas po *n, r* daug mažiau nuoseklus¹⁰); *Ryβio, Ryβiui, Ryβiu, Ryβiū, Ryβius, Ryβiūſe* HGr 245; *Arklys, klio* HVoc 10, *Awinelis, lio* HVoc 16; *ámžis, žio* RLex 5, *Awilys, ilio* RLex 11; RGr 25–26 psl. pateikta žodžio *Riβys* paradigma, kurioje po priebalsio *š* prieš *ū, o* nuosekliai rašoma *i*; *Arklio, Arkliui, Arkliū, Ryβio, Ryβiui* OGr 24, žr. dar OGr 34–35 psl. būdvardžio *medinnis* paradigmą, kurioje po *n* nuosekliai rašoma *i*; bet net ir šioje gramatikoje, kurioje minkštųjų priebalsių rašybos principai aiškiausi, yra forma *Szaltinus* OGr 151; *Arkliū* MAnf 17, *žynio* MAnf 28, žr. 28 psl. žodžio *Riβys* ir 45–46 psl. žodžio *medinnis* paradigmas, kuriose po priebalsių *š* ir *n* nuosekliai rašoma *i*, išskyrus porą atvejų antrojo žodžio paradigmoje: *Medinnám* ir *Medinnūſe*; K. Donelaičio ir L. Rėzos darbuose svyravimų kiek daugiau, bet ne tiek daug, kad nebūtų galima įžiūrėti pagrindinės krypties: *Edėſiū* Pl 574, *Žirniū* Pl 589, *Bōbáuſiū* Vd 602, *Amžio* Vd 70, 79, *Rinczwynio* Vd 492, *Lópfzio* Pl 335, *Plyfziūs* Pl 21, *Rāgaiſziū* Pl 134, *Kiaufzinniū* Pl 539, *Czeſniu* Vd 485, 588, *Szuppiniō* Vd 556, 563, *Kāſnius* Vd 669, *Szikſznóſparnio* Pl 238, *Strippiñiō* Pl 245, *Sqnāriūs* Pl 419, *Pawáſariō* Pl 549, 637, Vd 1, 4, *Blebbēriō* Pl 282, 290, Vd 483, *Pāſzāliō* Pl 13, *diddēliō* Pl 27, *naujintēliū* Pl 51, *Paukſztēliū* Pl 77, *Grikwābālius* Pl 140, *Errēliui* Pl 170, *Bīczulliū* Pl 187, *Pāſzāliū* Pl 208, 234, 392, *Skrāndgāliū* Pl 325, *Wargēliū* Pl 366, *Demblio* Pl 446, *Dwiliū* Pl 509, *Smāgūrēliū* Pl 542,

¹⁰ Ši tendencija daug ryškesnė D. Kleino „Grammatica Litvanica“, negu „Compendium Gramaticae Litvanicae“, kur *i* dažnai rašomas tik įvairių skaičių kilmininko linksnyje.

Darbéliu Pl 639, *Windéliu* Pl 640, *Spätėliu*s Pl 642, *Žwirbliu* Vd 112, *Kummėliu* Vd 149, *Rėtėliu*s Vd 156, *Malkėliu* Vd 211, *Brūkliu* Vd 216, *Darbėliu* Vd 287, *Nābāgėliu*i Vd 323, *Pāfėliu* Vd 337, 407, *Grūdėliu*s Vd 513 ir kt., bet *Miežus* Pl 586, Vd 557, *Lópfzo* Pl 393, *Lāfzinu* Vd 43, 362, 524, *Lāfzinu*s Pl 653, *Mārfzkinu*s Pl 650, *Pótėrū* Vd 117, 128 (dažniausiai be *i* rašomi daiktavardžiai, neturintieji vienaskaitos, tuo pačiu ir galūnės *-is* ar *-ys*).

Minkštojo *n* rašyba vyriškosios giminės aukštesniojo laipsnio būdvardžiuose nenuosekli tik D. Kleino gramatikose (Comp 18–19), o kiti autoriai po jo rašo *i* (išskyrus vieną atvejį HGr 266: *βwentefnūfe*).

Ši taisyklė netaikoma įvardžiuotiniams būdvardžiams: nors jų vardininkas baigiasi *-is*, kituose linksniuose tas *i* dažniausiai nerašomas: *mielūfus*, *mielūfūfe* Gl 35, *Gerūfus*, *Gerūfūfe* HGr 269, RGr 48, MAnf 55, OGr 38, *Wyrefnūfus* OGr 160. Gerokai supainiota įvardžio *šis* įvairių linksnių rašyba.

2) Jei vardažodžio vienaskaitos vardininkas turi galūnę *-as*, *-us*, *-a*, kiek rečiau *-ė* (F. Ruigys *ē-kamienių* daiktavardžių gen. pl. rašo su *i*), prieš galūnės balsius *o*, *ū* niekada nerašoma *i*. Prieš galūnės balsį *a* irgi nerašoma *i*, bet kartais vietoj *ia* rašoma *e*, kuri neparodo priebalsio kietumo. Kiek daugiau svyruoja tokių daiktavardžių rašyba K. Donelaičio raštuose, o gramatikose ir žodynuose išimčių nedaug. Pvz.: *Ciesorus* GL 4, *neprietelumi*, *križum'* GL 20, *Welnas* GL 21, *kėlas*, *kelai* GL 22, *Karalus* GL 24, 52, 61, 65, 165, *wirāufas* GL 27, *gérāufūfa* GL 29, *malonāufojo* GL 27, *kėtuos*, *βėβos*, *septinos* GL 44, *Tobioβus* GL 51, *Prietelus* GL 52, *žinnomis* GL 71, *žmonū* GL 52, 72, 145, 150, 154, *astūnos*, *dewinos* GL 73, *waišaus*, *wylaus* GL 154, *teifu kelu* GL 157, *Podžus*, *Kerdžus* Comp 31, *Podžū*, *Prietelū* Comp 32, žr. dar GL 50–51 psl. žodžių *waišus*, *gražus* linksniaivimą; *Welnas* HGr 234, *Kėlas*, *Kelai* HGr 237, *Karālus* HGr 242, *žinnomis* HGr 258, *Ezaiōβus*, *Prietelus* HGr 259, *Wyraufas*, *Paskučiaufas* HGr 267, *žmonū* HGr 329; *Altorus* HVoc 2, *Gyrus*, *raus* HVoc 33, *žalas* HVoc 148, *Wylus*, *laus* HVoc 147, *Waišus*, *šaus* HVoc 141, *βwiežas*, *žo* HVoc 131, *Galla*, *lōs* HVoc 113; *Altōrus*, *oraus* RLex 5, *Bullus* RLex 19, *Gimminū* RLex 39, *Karālus* RLex 54, *Kiřfėlus*, *ėlaus* RLex 61, bet *Rožiu* RLex 123; *Karālus* RGr 11, 33, *Kėlo* RGr 15, *Waišūs* RGr 32, *Gerāufas*, *Didžiāufas* RGr 44; *Wėlnas* MAnf 5, *Karālus* MAnf 12, *Kėlo* (ir greta *Kėlio*, kuris, matyt, yra žodžio „kelis“ kilmininkas) MAnf 15, *Waišūs* MAnf 36, *Gaspadorus*, *žmonū* MAnf 37, *Gražaufasīs* MAnf 56, *Lukoβus* MAnf 172; *wyraufas* OGr 4, *Kūkorus*, *Gaspadorus* OGr 18, *Waišūs*, *Karālus*, *Prietelus* OGr 25, *gražāufas*, *gerāufa* OGr 37, *pagirom's*, *žinomis* OGr 51, *žmonū* OGr 135; *Wėlnas* Vd 99, *Wėlnāis* Vd 118, 120, 133, *Ioninnu* Vd 311, *Marginnū* Vd 351, *Žmonū* Pl 118, *Kėlnu* Pl 304, *Alkūnu* Pl 307, *Žagru* Pl 414, *Gāspādōrus* Vd 316, 341, 480, *Kerdzus* Pl 492, *Waišūs* Vd 76, *Rudmėfu* Vd 601, *Numirrūfū* Pl 6, *Szaltyszus* Vd 137, *Mifzōn* Vd 592, *Kiaulu* Pl 258, 281, 288, *Uttėlu* Pl 285, *Lėlu* Pl 362, 377,

Riekėlu Pl 548, *Kiffielū* Pl 559, *Kiffielaus* Pl 588, *Vd* 563, *Žolėlu* *Vd* 55, *Warlu* *Vd* 259, *Nenądėlū* *Vd* 585 ir kt., nors pasitaiko ir viena kita forma su *i*: *Žūpóniu* *Vd* 636, *Gāšpādóriui* *Vd* 423, *Waišiūs* *Vd* 551, *Aukliu* Pl 305, *Pėliu* *Vd* 259, *Dōwānėliu* *Vd* 264, *Bulliu* *Vd* 383, *Uttėlius* *Vd* 394, *Bulljus* *Vd* 399.

Įvairūs autoriai nevienodai rašo minkštąjį *s* aukščiausiojo laipsnio būdvardžiuose (dažniausiai be *i*, bet galima rasti nemaža atvejų su *i*). Matyt, taip yra dėl to, kad, kaip pažymi D. Kleinas, šalia galūnės *-as* pasitaiko ir *-is*: *brangiáufis*, *malonáufis* (GL 27).

Nerašoma *i* po minkštojo priebalsio *s* įvairiuose dalyvių linksniuose: *wadinufo*, *mylejufo* GL 59, *Giwėnufo*, *Giwėnufam*, instr. sing. *Giwenufu*, *Giwėnufū*, *Giwėnufus*, *Giwenufūse* Comp 36–37; be *i* paprastai šiuos dalyvius rašo F. Hakas, P. Ruigys, G. Ostermejeris (svyravimų yra, bet labai nedaug), daugiau painiojama G. Milkaus gramatikoje. Be *i* šias formas paprastai rašo ir K. Donelaitis: *ifzdykūšō* Pl 363, *bingūšū* Pl 415, *nuplikūšū* *Vd* 260, *fukróšzūšū* *Vd* 623, bet *netikkūšiō* *Vd* 243.

Jei moteriškosios giminės būdvardis ar dalyvis turi galūnę *-i*, daugelis autorių to *i* kituose linksniuose neišlaiko. Pvz.: *teifōs*, *teifoje*, *teifos*, *teifū*, *teifoms*, *teifomis*, *teifosa* GL 43, *Grāžōs*, *Grāžoje*, *Grāžū*, *Grāžom* Comp 23, *kalbejufos*, *kalbejufoje*, *kalbejušū*, *kalbejušom*, *kalbejufofa* GL 57–58; *Gražōs*, *Teifōs*, *Gražoje*, *Teifoje*, *Gražos*, *Teifos*, *Gražū*, *Teifū*, *Gražoms*, *Teifoms* HGr 249, bet retkarčiais *gražiōs*, *gražioje* HGr 240; plg. RGr 41–42 psl. būdvardžio *Szwiefi* linksniavimą (tik gen. pl. *Szwiefiū* su *i*), tas pat MAnf 47. Išsiskiria tik G. Ostermejerio gramatika, kurioje iš esmės laikomasi tokio principo: jei vardažodžio nom. sing. galūnė yra *-is*, *-ys* arba *-i*, o veiksmažodžio esamojo laiko III asmens galūnė *-i*, tai ta *i* linksniuojant ar asmenuojant išlaikoma visoje paradigmoje (nukrypimų labai nedaug). Taigi ir minėtieji būdvardžiai bei dalyviai rašomi su *i*: *gražiōs*, *gražiojē*, *grāžios*, *gražiū*, *gražiomis*, *gražiosà* OGr 36, *dirbusiōs*, *dirbusioms*, *dirbusiofa* OGr 109–110, bet retkarčiais rašoma *dirbusomis* OGr 110, *dirbufoje* OGr 109. Tokios rašybos laikosi ir K. Donelaitis: *prīšīwerpūšiōs* Pl 598, *pėrnōkūšios* *Vd* 550, *pāšīwālgiusios* Pl 72. Tačiau skaitvardžių *keturios...* *devynios* priešgalūninių priebalsių rašyba svyruoja žymiai daugiau.

3) Prieš veiksmažodžių asmenų galūnes minkštųjų priebalsių rašymas atskirų autorių darbuose neretai skiriasi. Prieš esamojo laiko vienaskaitos pirmo asmens galūnę D. Kleinas *i* paprastai nerašo: *klāufu* GL 2, *kielūfi* GL 67, *kullu*, *grenžu* GL 91, *durru* GL 91, 99, *gerrū*, *berrū* GL 96, Comp 65, *galu* GL 106, *noru* GL 106, 107, 149, *mylu* GL 83a, *pritaru*, *prifigeru* GL 172, *mylu* Comp 72, bet *nuplešiu*, *išweržiu* GL 67, *myliu* GL 9, 89, *atfigrenžiu* GL 6, *gerriu* GL 99, *turiu* GL 106. Kitų autorių darbuose formos su *i* žymiai retesnės (kaip ir visais atvejais, daugiau nevienodumų Ruigių darbuose): *fwerru*, *berru* HGr 234; *(ap)pillu* HVoc 6,

(*applè*)βù HVoc 6, (*apfi*)gerru HVoc 7, (*aptur*)ru, (*ap*)tweru HVoc 9, (*apwo*)žu HVoc 10, (*grau*)žu HVoc 31, *irrûs* HVoc 37, *tarru* HVoc 131, bet *Myliu* HGr 298, *žuriu* HVoc 150; *Arù* RLex 7, *Bjaurof* RLex 15, *Burrù* RLex 19, *Czožu* RLex 21, *Gailof* RLex 34, *Galù*, *Apgalù*, *Negalu* RLex 35, *Kláuſu* RLex 62, bet *Beriù*, *Paberiu* RLex 14, *Dróžiu* RLex 28, *Pafigailiu* RLex 34, *Iβkóβiu* RLex 65, *pafigiežiu* RLex 102, *Periù* RLex 106; *Penu* RGr 65, *Berù*, *Pillù* RGr 69, *Kullù* RGr 67, bet *Myliu* RGr 65; *Gillu* MAnf 40, *penu* MAnf 74, *Tarù* MAnf 97, *Skelu*, *Gillu*, *Kullu*, *Welu*, *Kelu*, *Praufu* MAnf 99, *Gráužu*, *Plèβu* MAnf 100, *Turru*, *Tylu*, *Gullu*, *žuru*, *Noru* MAnf 113, bet *Rèžiu*, *Melžiu* MAnf 100, *Myliu* MAnf 112, 74. G. Ostermejerio gramatikoje, kaip minėta, *i* po priebalsių rašomas tik antrosios asmenuotės veiksmazodžiuose: *kelu*, *fkelu*, *welu*, *želu*, *kullu*, *pillu* OGr 72, *taru*, *berù*, *gerù*, *perù*, *twerù*, *βerù*, *Girru*, *klaufù* OGr 75, *kárβu* OGr 76, *gnaužu*, *graužu*, *laužu* OGr 78, bet II asmenuotės veiksmazodžiai *galiu*, *žerpliu*, *myliu*, *tyliu*, *kaliu*, *βwepliu*, *noriu*, *turiu*, *žuriu* OGr 87–88.

4. Žodžio gale po priebalsių *č*, *dž* *i* rašoma gana nuosekliai įvairiose kalbos dalyse. Neretai vietoj *ia* rašoma *e*. Daugiau svyravimų yra D. Kleino gramatikoje, kituose kalbiniuose darbuose jų labai sumažėja, bet vėl atsiranda K. Donelaičio rankraščiuose. Pvz.: *pačios*, *tarnaičiu* GL 4, *mylinčio* GL 5, *geidžiu*, *meldžiūs*, *žodžio*, *žodžiui*, *žodžiei*, *édžios* GL 5, *βwenčiu* GL 6, *bažničios*, *bažničioſpi*, *bažničiei*, *bažničieip*, *bažničię*, *bažničiona* GL 29..., bet *žodžu* GL 37, *sudžu* GL 43, *darycza* GL 9, *didžôs* GL 47, *βwenczu* GL 88, *atleidžu*, *kenczu* GL 95, *atleidžau* GL 96, 99, Comp 64, *geidžau* GL 99, *garbinanczo*, *garbinanczam* Comp 101, *kenczu* Comp 77, *žaidžu*, *geidžu* Comp 62, *Balandžui*, *Balandžu*, *Balandžus* Comp 16; *Wyniczze* HGr 235, *Sudžia*, *Wažnyčia* HGr 239, *saldžeis*, *karčieis* HGr 242, *Bučiau* HGr 284; (*glau*)*džiūs* HVoc 31; *Apkrėčiu*, *čiau* RLex 6, *Bagóčius* RLex 11, *Barβčiei*, *βčiù* RLex 13, *Bédžius* RLex 14, bet *Leidžof* RLex 76; *žodžio*, *žalcio* RGr 27, *Kerdžius* RGr 33, *Kenczù* oder besser *kenčiu*, *kenčiaù* RGr 67, *Sunciu* RGr 102; *žalczio* MAnf 7–8, *Bucziau*, *uffigeidžiu* MAnf 8, *tikkincziujù* MAnf 13, *Sweczias* MAnf 26, *Kerdžius* MAnf 37, *tuβczias* MAnf 45; *kaičiu*, *βwenčiu*, *βwenčia*, *žodžio*, *didžio*, *saldžiam* OGr 5, *mylėčiau*, *saldžiaus* OGr 6, *Kerdžius* OGr 18, bet *taczau* OGr 117. K. Donelaičio raštuose, priešingai, po *č*, *dž* *i* rašoma labai retai, tik vietoj dvibalsio *ai* dažnai rašoma *ei*: *Akkéczoms* Pl 415, *Triniczùs* Pl 650, *Pónáczu* Vd 287, *Biedžus* Pl 494, *ſkaudzey* Vd 36, *gardzey* Vd 409, *saldzeis* Vd 612, *Žodžiùs* Pl 78 (daugiau pvz. žr. min. J. Kabelkos knygoje, 37–38).

Kiek dažniau *i* nerašoma po *č*, *dž* įvairiuose vardažodžių, turinčių vardininko galūnę *-as*, *-us*, linksniuose (plg. antrą atvejį): *ſwéczas* GL 6, *ſtaczas*, *tušczas* GL 40, *Kerdžus* GL 52, *Karalauczus* OGr 19.

5. Tarp minkštojo priebalsio *l*, *n*, *r*, *š*, *ž*, *s* ir balsio *a* *i* rašomas gana nuosekliai. Visi autoriai pažymi, kad netikrasis dvibalsis *ia* dažnai tariamas kaip *e*. Taigi ar-

ba pati *e*, arba raidė *i* prieš *a* rodo priebalsio minkštumą. Pvz.: *geréfnéis* GL 28, *widutinniam*, *widutinniame*, *widutinneis* GL 34, *teifę*, *teifes* GL 43, *mielôfes* GL 49, *mielâfes* t. p., *Karalei*, *Karalems*, *Karaleis* GL 52, *kalbejuŝę*, *kalbejuŝei* GL 57; *Graŝes*, *Teifes*, *Graŝei*, *Teifei*, *Graŝę*, *Teifę* HGr 249, *geraufey* HGr 268; *Widdurei* HVoc 145; *Aŝtrey* RLex 8, *Poterei* RLex 111; *Karâlei* MAnf 37, *graŝey* MAnf 147, *Sŝwëžey*, *Seney* MAnf 148; *Gilley* MAnf 149; *dwaŝe* OGr 10, *gerafès*, *geraiŝeis* OGr 38, *Mëžei*, *ŝoleis* OGr 51, *dirbŝęs*, *dirbŝenti* OGr 110, *ŝenëy gillëy* OGr 113; *Žwirblei* Pl 78, *Paukŝztëlei* Pl 340, *Wargëleis* Pl 352, *Audeklëlei* Pl 636, *Daileis* Vd 576, *ŝzauney* Vd 611, *Klôneis* Pl 8, *kytrey* Pl 319, *Súreis* Vd 668, *úžiant* Pl 411.

Išimtį sudaro vardažodžių, turinčių galūnes *-as*, *-a*, vns. vardininkas, rečiau kiti linksniai (žr. 4 atvejį). Tas pat pasakytina apie pirmosios asmens veiksmažodžių esamąjį laiką. Gramatikų autoriai, matyt, norėjo parodyti, kad *ponas* ir *kelias*, *duoda* ir *aria* kaitomi vienodai, todėl ir jų galūnės paprastai vienodos. Pvz.: *kélas*, *kelai* GL 22, *nóra* ~ *noria* GL 107, *daŝwera* GL 170, *tara* GL 148; *Myla* HGr 298; *pena* ~ *penia* MAnf 77; *Kéla*, *géra* OGr 189, *kelám'*, *kélat*, *gérám*, *gérat* OGr 189. Ši rašyba dar nerodo, kad visi veiksmažodžiai Prūsų Lietuvos tarmėse buvo perėję į *a* kamieną. Sprendžiant iš K. Jurkšaičio, K. Kapelelio tekstų, F. Kuršaičio, A. Šleicherio darbų, *ja* ir *i* kamienai šiose tarmėse nebuvo išnykę. K. Donelaitis *ja*-kamienių veiksmažodžių esamąjį laiką irgi dažniausiai rašo su *i*: *lúkūriã* Pl 639, *nùtwëriã* Vd 12, 19, 123, 133, *Kirŝtëriã* Vd 92, *atŝkírriã* Pl 188, *weržiãŝi* Pl 223, *griežia* Pl 487, *praufia* Pl 356, *pãŝiŝzãufzia* Vd 134, 433, bet ir *weržãŝi* Pl 539.

Prieš galūnę *-au(s)* minkštieji priebalsiai *l*, *n*, *r*, *s*, *ž*, *ŝ* rašomi nevienodai. *o*-kamienių veiksmažodžių būtojo kartinio laiko vienaskaitos I asmenyje D. Kleinas tarp minkšto priebalsio ir *au* dažniausiai rašo *i* tada, kai vengia esamojo ir būtojo kartinio laiko vienaskaitos I asmens formų sutapimo. Pvz.: *dariau*, *raŝiau*, *praŝiau* GL 106, *Dariau* Comp 79. Kai toks sutapimas negresia, *i* paprastai nerašomas: *kulau*, *baraù*, *gërau*, *bërau* GL 96, Comp 65. Tačiau kiti autoriai paprastai visada būtojo kartinio laiko vienaskaitos I asmenį rašo su *i*: *dúriau* HGr 236, *(apmai)niau*, *(ap)pyliau*, *(applë)ŝiau* HVoc 6, *(da)žiau* HVoc 22, *(ba)riau* HVoc 17, *gëriau*, *(gef)ŝiau*, *gyniau* HVoc 30, *tarriau* HVoc 131...; *(apka)ŝiau* RLex 6, *ariaù* RLex 7, *bariaù* RLex 12, *dúriau* RLex 30, *(gnau)žiau* RLex 41, *(ŝk)yniau*, *ŝkyriau* RLex 133; abiejų Ruigių darbuose minkštųjų priebalsių rašyba daug mažiau nuosekli, negu kitų autorių, todėl ir šio tipo veiksmažodžiuose rasime nemaža nukrypimų: *(ap)ginau* RLex 6, *(at)pùlau* RLex 9, *gërau* RLex 39, *(g)ynau* RLex 40, *(pe)ŝau* RLex 106, *(ŝp)yrau* RLex 138; *gëriau*, bet *kùlau* RGr 67, *bërau*, *kiëlau* RGr 69; *bariaù* MAnf 97, *milžiaù* MAnf 100; *kaliau*, *këliau*, *ŝkëliau*, *wëliau*, *kùliau*, *ŝkyliu* OGr 72, *bariaù*, *gyriau*, *klaufiau* OGr 75, *karŝiau* OGr 76, *mirriau*

OGr 77, *dariau* OGr 93, *dažiau* OGr 94; *tāriau* Pl 318, 323, *nūfītweriau* Pl 453, *drožiau* Pl 461, *klāufiau* Vd 475, *pāmūsziaū* Vd 383, *pakósziau* Vd 251. Aukštesniojo laipsnio prieviksniuose prieš *-aus* i nerašomas, išskyrus *toliaus*: *mažaus* GL 136, *Gerāus* HGr 268, *Toliaùs* RGr 117, *Toliaùs*, *mažaùs* MAnf 149, *mažaùs*, *geraùs*, *toliaùs* OGr 114, *toliaùs* OGr 117. Skiriasi tik K. Donelaičio rašyba: *toliaùs* Pl 436, *dailiaus* Pl 112, *baifiaùs* Vd 196, *kytriaus* Vd 199.

Visi autoriai nerašo *i* po *s* būsimąjo laiko vienaskaitos I asmenyje. Bent dalyje Prūsų Lietuvos šnektų būsimąjo laiko I asmuo iš tikrųjų buvo tariamas su kietais *s*, *š*, plg. F. Kuršaičio pastabą, kad galūnė *-siu* Stalupėnų, Tilžės apylinkėse tariama beveik kaip *-su*¹¹. Iš A. Beczenbergerio užrašytų pavyzdžių atrodo, kad *-siu* buvo dažniau tariama rytinėse tarmėse (apie Ragainę, Stalupėnus), o *-su* vakarinėse (apie Įsrutį, Labguvą, Pilkalną), nors visame plote pasitaiko abiejų formų¹². K. Kapelerio duomenimis, apie Stalupėnus *s* šioje formoje buvo kietas¹³.

Iš viso to matyti, kad Prūsų Lietuvos raštuose ir kalbiniuose darbuose, pradedant D. Kleino gramatikomis, nuosekliai rašoma *i*, *j* po minkštųjų priebalsių *b*, *p*, *m*, *v*, *i*, po *k*, *g*, o žodžio gale dažnai ir po *č*, *dž*. Po priebalsių *l*, *n*, *r*, *s*, *š*, *ž* raidė *i* kartais rašoma žodžio gale, bet ne priebalsių minkštumui žymėti: ji paprastai rašoma paradigmos vienodumui išlaikyti (*broliš*, *brolijo*, *broliui*...; daugelio autorių darbuose *βwiefi*, *βwiefios*, *βwiefiū*...; *toli*, *toliaus*, G. Ostermejerio gramatikoje *myliu*, nes III asmuo *myli*) arba vengiant esamojo ir būtojo kartinio laiko I asmens grafinio sutapimo (*darau* – *dariau*). Svyravimų yra, bet ne tiek jau daug. Taigi šių priebalsių minkštumas iš viso nebuvo žymimas, todėl neįmanoma nustatyti, kaip jie buvo tariami konkrečiu atveju. Iš vėliau K. Kapelerio užrašytų tekstų matyti, kad apie Stalupėnus jau būta priebalsių kietinimo, bet neįmanoma spręsti, koks tas kietinimas buvo K. Donelaičio laikais.

Reikia dar pridurti, kad ne D. Kleinas pirmasis pradėjo nežymėti priebalsių minkštumo. Ir ankstyvesniuose Prūsų Lietuvos raštuose galima rasti daug tokių atvejų. Jau Mažvydo katekizme (MK), o dar dažniau giesmyne (MG) ir „Formoje krikštymo“ (MF) visai nežymimas *l*, *č*, *dž*, o neretai ir kitų priebalsių (*r*, *š*, *ž*, *s*) minkštumas¹⁴. Pvz.: *Ne ludik* MK 42, 2, *Duschu* MK 48, 11, *krišzu* MK 56, 11, *Edža||fu* MK 74, 4–5, *didžuii* MK 74, 21, *neufzgrutu* MK 78, 8, *waiſu* MG 152, 6, *didžos* MG 153, 8, *džaugſmu* MG 156, 10, *Karauſi* MG 157, 15, *karalaus* MG 159, 14, *Karalau* MG 160, 3, *žmonelu* MG 160, 4, *Karalus* MG 160, 6, *ſchwiefauſefis* MG 161, 2, *karalauenczem* MG 162, 4, *ſaldžas* MG 162, 5, *laupſe* MG 162, 16, *Bagotū||ſus* MG 170, 8–9, *karalaughi* MG 174, 16, *ſcho* MG 176, 6,

¹¹ Grammatik der litauischen Sprache von Dr. Friedrich Kurschat, Halle, 1876, 16.

¹² A. Bezenberger, Zur litauischen dialektforschung, II, – BB IX, 1885, 268, 272.

¹³ C. Cappeller, Noch zwölf Pasakos, – IF XXXV, 1915, 115.

¹⁴ Chr. Stang, Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas, Oslo, 1929, 96.

pienelu MG 179, 16, *paukftelu* MG 179, 17, *bernelu* MG 182, 2, *didža* MG 182, 12, *karauti* MG 189, 8, *wala* MG 204, 13, *karalunas* MG 207, 6; 209, 12, *mielaufa* MG 212, 8, *faldžaũ* || *foghi* MG 217, 12–13, *neschoija* MG 220, 9, *Marafu* MG 222, 16, *Bernelus* MF 96, 5, *Cza* MF 100, 14, *mielaufa* MF 103, 13, *Noru* MF 110, 12, *waisaus* MF 117, 7 ir kt. Labai dažnai priebalsio minkštumas nežymimas Volfenbiutelio postilėje (WB), rečiau kitų autorių raštuose: Vilento Enchiridione (Ech), Evangelijose bei Epistolose (EE), Bretkūno Postilėje (BP), M. Vaišnoro „Margaritoje Teologicoje“ (MT), J. Rėzos „Psaltere Dovydo“ (RPs) ir kt. Pvz.: *ifchkarawima* WP 5, *kuros* WP 6, *kurame* WP 6, *paškendusų* WP 6, *βmanũ* WP 6, *ſapulu* WP 7, *aukβcziaufais* WP 7, *lautuſi* WP 8, *lutas* WP 8, *blaus* WP 8, *kuru* WP 8, *amβa* WP 8, *kuroja* WP 8, *turru* WP 9, *ſunte* WP 233, *ſauras* WP 79, *karaudami* WP 99 ir labai daug kitų; *Kriβu* Ech 33, *waikelu* Ech 53, *žodžũsu* Ech 54, *Bažnicza* Ech 54, *waikela* Ech 54, *karauti* Ech 55, *Altoraus* Ech 63, *waisaus* EE 165; *netitſchomis* BP 375, *ſchos* BP 376, *didžu* BP 376, *geraufomis* BP 377, *kriβaus* BP 380; *mielaufefis* MT XXXIX, *neschoie* MT 213, *ketweropai* MT 213, *karalus* MT 214, *ludijimas* MT 215, *kriβaus* 260; *Lutai* RPs 5 ir t. t. Ir F. Kuršaitis gramatikoje pažymi, kad iki jo Prūsų Lietuvos raštuose kietasis *l* nebuvo žymimas. Nors Ch. Milkus, A. Šleicheris skirtumą girdėjo, bet nežymėjo (KGr 26).

Chr. Stangas mano, kad tokie Mažvydo parašymai gali rodyti mažesnę šių priebalsių palatalizacijos laipsnį ir kad atskirais atvejais šie priebalsiai galėjo būti praradę minkštumą, bet iš esmės šie priebalsiai buvo palatalizuoti. Be to, Chr. Stangas mano, kad galima ir lenkų rašybos įtaka¹⁵. Visiškai galima pritarti Chr. Stango nuomonei, kad *l*, *č*, *dž* minkštumas apskritai nežymimas dėl lenkų rašybos įtakos, o kiti priebalsiai galėjo būti sporadiškai kietinami. Tokių atvejų su nežymėtu priebalsių minkštumu rasime visuose Prūsų Lietuvoje išleistuose veikaluose. Juk labai panaši padėtis atsispindi ir F. Kuršaičio, A. Šleicherio, K. Kapelerio, K. Jurkšaičio darbuose: apskritai priebalsiai gali būti kieti ir minkšti, bet atskiruose žodžiuose, kur Didžiosios Lietuvos tarmėse tariamas minkštas priebalsis, Prūsų Lietuvos tarmėse jis yra kietas.

Priebalsių minkštumo nežymėjimas arba nenuoseklus žymėjimas išsilaikė gana ilgai. Panaši Prūsijos valdžios gromatų, pagraudenimų ir apsakymų rašyba, nors ir ne visų vienodai nuosekli. Net tęstiniame leidinyje „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“ tarminiai pavyzdžiai rašomi, nežymint priebalsių minkštumo (dažnai ir iš Didžiosios Lietuvos tarmių), todėl didžiama užrašytos tarminės medžiagos negalima pasinaudoti.

Sulyginus visų autorių rašybą, palyginus ir kitus faktus, vis dėlto reikia sutikti ne su T. Buchienės, o su kitų autorių nuomone, kad priebalsių kietinimą ši ra-

¹⁵ Chr. Stang, Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas, 96–97.

šyba vargu ar atspindi. Įtikinamų argumentų yra pateikęs J. Kabelka¹⁶. Dar galima nurodyti tokius kietinimo teorijai prieštaraujančius faktus:

1. Tokia padėtis, kokia buvo aukščiau aprašyta, sunkiai įmanoma. Galėjo išlikti kietųjų ir minkštųjų priebalsių skirtumas tais atvejais, kai norima išlaikyti prasmės skirtumą (*rašau – rašiau*), bet vargu ar galėjo būti tariama *Kiaušiniu*, bet *marginnu* vien dėl to, kad pirmasis vardininke turi galūnę *-is*, o antrasis *-ė*.

2. Yra ir daugiau atvejų, kai rašyba tarnauja morfologijai ir tarimo neatspindi. Visi autoriai pabrėžia, kad *a* po minkšto priebalsio buvo tariamas kaip *e*. Taip buvo tariama ir vadinamojoje lietuvių žvejų tarmėje Prūsiose, pvz. *bjauráusei* LŽTP 38, *pieštšes* t. p. 39, *knú·pštšes* t. p. 39, *píktšá·usems* t. p. 39, *šė·jė* t. p. 10. Bet gramatikose ir žodynuose į tarimą neatsižvelgiama ir *jo*-kamieniai vardažodžiai rašomi *Kellas*, *fweczás*, *wiraufas* ir pan. (kaip *wyras*, *tėwas*...).

3. Tarp paskutiniųjų religinių Prūsų Lietuvos raštų ir D. Kleino gramatikos nedidelis laiko tarpas (pvz., nuo J. Rėzos Psaltero ją skiria tik 28 metai), o minkštųjų priebalsių rašyba jau skiriasi iš esmės. Taigi sunku įsivaizduoti tokį didelį šuolį per tokį trumpą laiką. Dar mažesnis laiko tarpas skiria J. Rėzos, S. Vaišnorro veikalus nuo Sapūno gramatikos, kurioje minkštųjų priebalsių rašyba tik truputį mažiau nuosekli, negu D. Kleino, bet iš esmės nesiskiria.

4. Jei rašoma *Kiffielu* ir *Nameliu*, tai pirmasis turėtų reikšti kietą *l*, antrasis minkštą, o tai irgi prieštarautų galimai padėčiai, nes nei žinomose Prūsų Lietuvos tarmėse, nei Klaipėdos krašte tokio kietėjimo nebuvo, o abu *l* susiliejo į vieną vidurinį vidurio Europos *l*.

5. Tokios minkštųjų priebalsių rašybos buvo laikomasi ir Klaipėdos krašte XX a. pradžioje. Plg. Klaipėdos krašto tautosakos rinkėjo J. Gožės užrašytus pavyzdžius iš Žiaukų kaimo (netoli Klaipėdos): *platszū*, *weszkelelo*, *wažot*, *wažawo*, *poikiaūsa*, *dailaūsa*, *kuros*, *sūnte*, *Wandenelu*, *statszaū*, *gūldžaū*, *negirdžaū* ir kt. (Lietuvių tautosakos rankraštynas, 2284 (54); plg. dar jo užrašytos dainos tikslaus nuorašo faksimilę (TD VII 4). O Klaipėdos krašte priebalsiai kietinami labai retai, ypač šiaurinėje dalyje.

6. Kad tai tik rašybos skirtumas, gana aiškiai sako G. Ostermejeris: Lietuvių rašyba įvairi (rašoma *didyfis* ir *didi fis*, *gražiq* ir *gražę*, *fiunčiu* ir *funču*), bet tartis esanti gana vienoda (OGr 187).

7. Jei patikėsime visų šių autorių rašyba, priebalsių kietinimas buvo gana intensyvus jau XVII a., toks pat išsilaikė XVIII a., jis buvo gana vienodas įvairiose Prūsų Lietuvos tarmėse, o XIX a. ir XX a. pradžioje gerokai susilpnėjo arba be pėdsakų išnyko. Juk turime iš tų pačių Stalupėnų apylinkių užrašytų K. Kapelerio tekstų ir pastabų, iš kurių aiškėja, kad priebalsių kietinimas ten buvo daug silpnesnis, negu K. Donelaičio rankraščiuose. Pagal K. Donelaičio rankraščius

¹⁶ J. Kabelka, Kristijono Donelaičio raštų leksika, Vilnius, 1964, 42–45.

išeitų, kad labai intensyviai buvo kietinami priebalsiai *n, l, r, s, š, ž*, o K. Kapele-
ris pabrėžia, kad tik *iu* po *l, r, s* nebuvo išlaikomas, vietoj jo buvo tariama *u* (IF
XXXV 115). Kiek tik turime medžiagos iš šiaurinių Prūsų Lietuvos tarmių
(K. Jurkšaičio, A. Šleicherio, F. Kuršaičio), iš jos visos matyti, kad šiose tarmėse
priebalsių kietinimas buvo visiškai menkas.

Todėl reikia manyti, kad priebalsių minkštumo nežymėjimas buvo tik rašybos
reikalas. Atsirasti tokia rašyba galėjo dėl vokiečių rašybos įtakos, taip pat dėl to,
kad nelietuviai gramatikų ir žodynų autoriai to minkštumo galėjo negirdėti, o
vėliau tokia rašyba plačiau paplito. Juk net patyręs kalbininkas A. Becenberge-
ris, užrašinėdamas tautosaką Biržų, Kupiškio apylinkėse, dažnai priebalsių minkš-
tumo nežymėjo (žr. žemiau). Jei F. Ruigys rašė, kad *l, r* minkštumą „wird nur von
geborenen Littauern in der Aussprache in dieser Art unterschieden“¹⁷, tai visai su-
prantama, kad jie galėjo negirdėti ir priebalsių *n, s, š, ž* minkštumo.

Todėl galima padaryti išvadą, kad Prūsų Lietuvos tarmėse priebalsiai buvo
daugiau ar mažiau kietinami, bet nėra galimybių iš Prūsų Lietuvos autorių veika-
lų spręsti apie to kietinimo pobūdį ir intensyvumą.

2. Ką žinome apie priebalsių kietinimą Prūsų Lietuvos tarmėse

Nors medžiagos iš Prūsų Lietuvos tarmių turime gana daug, toli gražu ne vi-
sa ja galima pasinaudoti. Pilno priebalsių kietinimo vaizdo susidaryti negalima.
Tačiau kai kurių šnektų vaizdas gana ryškus: Galbrasčių (K. Jurkšaičio tekstai),
Stalupėnų (K. Kapelerio ir A. Doričiaus tekstai, A. Becenbergerio pastabos ir teks-
tai), Kakšių¹⁸, Kuršių (A. Šleicherio tekstai knygoje „Litauisches Lesebuch und
Glossar“ – ŠIL), Serbentų, Visbarynų, Ožių (A. Doričiaus aprašai ir tekstai),
Kuršių pamario tarp Labguvos ir Rusnės (J. Gerulio ir Chr. Stango aprašas ir
tekstai), apie Tilžės tarmę galima spręsti iš F. Kuršaičio darbų, yra fragmentų ir
iš kitų šnektų.

Iš visos šios medžiagos galima susidaryti tokį vaizdą:

Šiaurės vakarų šnektose apie Tilžę, Ragainę, Pilkalnį XIX a. priebalsiai iš es-
mės nebuvo kietinami. F. Kuršaičio duomenimis, apie Tilžę visi priebalsiai, iš-
skyrus *j*, galėjo būti kieti ir minkšti. Junginiai *čio, čiu, džio, džiu* jo gramatikoje
irgi rašomi su *i* (nors daug autorių priebalsių *č, dž* minkštumo nežymėjo), o gra-
matikoje dar pabrėžia, kad, laikantis fonetinės rašybos, juos reikia rašyti su minkš-
tinamuoju ženklu (KGr 28). Kitose šio krašto šnektose, iš kurių turime tekstų –
Galbrasčių, Serbentų, Ožių, Visbarynų, Kakšių, Kuršių, Ragainės, Kaukėnų,
Bagdonų, Širvintos, – kietųjų ir minkštųjų priebalsių santykis beveik toks pat,
kaip ir dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse, nekietinančiose priebalsių. Tačiau

¹⁷ Ph. Ruhig, Anfangsgründe einer Littauischen Grammatik, Königsberg, 1747, 4.

¹⁸ Vietovardžiai į lietuvių kalbą atstatyti iš V. Kalvaičio „Lietuviškų vardų klėtelės“, Til-
žė, 1910.

ir šiose šnektose kietinimo procesas jau buvo prasidėjęs, ir atskiruose žodžiuose priebalsiai prieš *o*, *ū* tariami kietai (prieš *a* priebalsiai gali būti kietinami tik žodžio pradžioje ir gale prieš *au* ir prieš priesagą *-avo*, o žodžio gale *a* visai sutapęs su *e*). Pvz.: *strōks* Jurkš. Lit. Märch. 35, *durnūt* t. p. 28, *durnāwēs* t. p. 64 (Galbrasčiai), *sznureliūs* ŠIL 43 (plg. vok. *Schnur*), *iszžurėja* t. p. 206, *zursztóką* t. p. 218, *szurpulei* t. p. 222, *trusūt* t. p. 231 (Kakšiai), *besinūrkan* t. p. 151 (Širvinta), žodyne prie dainų ir pasakų A. Šleicheris dar duoda *nūrōnas*, *nūrkau* t. p. 294, *rogsau* t. p. 312, *sūbūju* t. p. 319, *sutrūszkinu* t. p. 322, *száudas* t. p. 323, *szūksztu* t. p. 326, *szupinýs*, *szurpulýs*, *szursztókas* t. p. 326; *Strokai* MLLG IV 48, *žoplis*, *szurksztų* MLLG IV 533 (Visbarynai). F. Kuršaitis savo žodyne (KWb) duoda daug gretiminių formų: *nūrkau*=*niūrkau*, *nurnėjimas od. niurnėjimas* KWb 278, *trūfiù*, *das was triūfiù* t. p. 468, *βugždu*=*βiukβdu* t. p. 440, *strōkas auch βtriōkas* t. p. 408, *funcziù*=*fiuncziù* t. p. 413, *fiúlas* t. p. 374 ir *fúlas* t. p. 412, bet didžioji dauguma žodžių turi nesukietėjusius priebalsius. Labai panaši padėtis yra dabartinėse Klaipėdos krašto tarmėse: kai kurie žodžiai tariami ir su kietu, ir su minkštu priebalsiu, vienas kitas tik su kietu priebalsiu.

Daugelis autorių nežymi priebalsių *č*, *dž* minkštumo, bet tai, matyt, rašybos dalykas. A. Leskynas dainose ir pasakose iš Vilkyškių šnektos po priebalsių *č*, *dž* nerašo *i*, nors įžangoje sako, kad šie priebalsiai visada minkšti¹⁹. K. Kapeleris rašo, kad jo tekstuose minkštumas žymimas raide *i*, bet po afrikatų nežymimas²⁰. Nors A. Šleicheris ir pabrėžė, kad *czo*, *czu*, *dzo*, *dzu* tariami kietai²¹, bet, matyt, reikia sutikti su F. Kuršaičiu, kad tai ne fonetinė (o etimologinė) rašyba²². Tačiau visai paneigti priebalsių *č*, *dž* kietinimo Tilžės ir Ragainės apylinkėse negalima, nes geografiniu atžvilgiu artimose buvusio Klaipėdos krašto dabartinėse šnektose tokio kietinimo atvejų galima rasti, o apie Katyčius *č*, *dž* kietinami net gana dažnai.

Ar vėliau priebalsių kietinimas Tilžės, Ragainės, Pilkalnio apylinkėse sustiprėjo, nežinoma.

Iš pietvakarinių tarmių turime labai maža medžiagos. Beveik nieko neturime iš Įsruties apylinkių. Iš labai negausių Sembžickio užrašymų (MLLG III 446–447) atrodo, kad priebalsiai ten buvo minkšti, nors kietinimo irgi jau būta, pvz., *szugždeti* 447. Daugiau medžiagos turime iš Stalupėnų ir Geldapės apylinkių: Ublaukių, Jukniškių, Daucūnų, Budvaičių, Enskiemio (Stalupėnų apylinkės), Kepurdegių, Mažučių (Geldapės apylinkės). K. Kapelerio tekstuose to kietini-

¹⁹ Litauische Volkslieder und Märchen... Gesammelt von A. Leskien und K. Brugmann, Strassburg, 1882, 7.

²⁰ C. Cappeller, Kaip senėji Lėtuwininkai gyveno, Heidelberg, 1904, V.

²¹ Litauische Grammatik von August Schleicher, Prag, 1856, 20.

²² Grammatik der littauischen Sprache von Dr. Friedrich Kurschat, Halle, 1876, 28.

mo dar nedaug: *sznurù* Kaip sen. Lët. gyv. 3, *sznúrais* t. p. 4, *lùsi* „laisvi“ t. p. 4, *pilnavót* t. p. 5, *karávo* t. p. 12, *sutrùszkjsiu* t. p. 13, *pasiklónok* t. p. 19, *pasutai* t. p. 36, *mézu* „miežių“ IF XXXI 431, *Szúdu* t. p. 433, *szaudú* t. p. 434, *sùncze* t. p. 440, *zùrsztą* t. p. 444, *apsisautè* t. p. 446, *szurksztùs* IF XXXV 120, *szókę* t. p. 124. Beveik visus šiuos žodžius galima rasti ir kitaip parašytus: *triùszkinu* Kaip sen. Lët. gyv. 67, *siuntù* t. p. 63, *apsisiautéš* t. p. 19, *mėziùs* t. p. 20, *sziaudais*, *sziaudú* t. p. 34 ir pan. Kietinimas turėjo būti dar sporadiškas. Bet K. Kapeleris, laikydamasis A. Leskyno ir K. Brugmano rašybos, šias šnektas kiek apliteratūrino, todėl pridėdą pastabą, kad *iu* tariamas ne po visų priebalsių: „Ein solcher [Widerspruch] findet sich zwischen unserer Niederschrift und der Aussprache entschieden nur bei dem Laute *iu*, der auch nach meinen Beobachtungen in der Futurendung *siu*, sowie auch sonst nach *s*, *l* und *r* nicht vorhanden ist, also durch ein einfaches *u* ersetzt werden muß“²³. Stalupėnų apylinkės atskiruose kaimuose kietinimas, atrodo, buvo neretas reiškiny. A. Becenbergeris nurodo, kad Enskiemyje galiniuose skiemenyse tokių žodžių, kaip *mýliu*, *sùliu*, *žiūriù*, *mylėsiu*, *arkliù*, *geresniù*, priešingai žodžiui *keikiu*, „erweichung“ unterdrückt wird²⁴ ir pateikia pavyzdžių: *arù*, *aràù*, *dúrau*, *kláusau*, *pàbèrau*, *keláusu*, *matýsu*, *geresnú*, *žmonú*, bet *kéikiu*, *szwilpiù*²⁵. Kitoje vietoje A. Becenbergeris nurodo, kad ir apie Stalupėnus šie priešgalūniniai priebalsiai įvairiuose kaimuose buvo tariami nevienodai. Plg. *ariaú*, *mýliu*, *púliu* (Jukniškiai), *ariu*, *duriu* (Seikwethen) ir pan.²⁶ A. Becenbergeris ankstesniame darbe „Litauische Forschungen“ užrašė daug tekstų iš Enskiemio ir kitų Prūsų Lietuvos šnektų, kur taip pat žymi tik priebalsių *k*, *g*, *p*, *b*, *v*, *m* minkštumą, o kitų priebalsių minkštumo visai nežymi. Deja, šiais A. Becenbergerio tekstais ne visada galima pasitikėti, nes visiškai nežymimas priebalsių *n*, *l*, *r*, *s*, *š*, *ž* minkštumas tekstuose, užrašytuose iš Priekulės, Klaipėdos apylinkių (ten pat), o kad šiame krašte nebuvo minkštų priebalsių, negalima patikėti. Dažnai jis nežymėjo priebalsių minkštumo ir iš Didžiosios Lietuvos užrašytuose tekstuose: *paczos*, *nograždusiu* Lit. F. 3, *isszžurėjau* Lit. F. 4 (biržiečių tarme), *važút*, *žurédami*, *krýžų* Lit. F. 5 (kupiškėnų tarme), *pasigérau* BB XX 105, 108, *wazówā* t. p. 107 (iš Papilio apylinkių).

Pavyzdžių su sukietėjusiais priebalsiais užfiksavo ir A. Doričius iš Mažučių šnektos: *grašùs* MLLG VI 5, *dúrnau* t. p. 6, *sulinėti* „siūlyti“ t. p., bet, kaip ir K. Kapeleris tekstuose iš Kepurdegių šnektos, minkštumą dažniausiai žymi. Ir visuose kituose Prūsų Lietuvos tarmių tekstuose ir aprašuose A. Doričius paprastai žymi priebalsių minkštumą, išskyrus vieną kitą atvejį.

²³ C. Cappeller, Noch zwölf Pasakos, IF XXXV, 1915, 115.

²⁴ A. Bezenberger, Zur litauischen dialektforschung, II, – BB IX 1885 264.

²⁵ Ten pat, 265.

²⁶ Ten pat, 289.

Taigi apie Stalupėnus, Geldapę priebalsiai buvo kietinami intensyviau, negu apie Ragainę, Pilkalnį, bet ir čia kietinimas XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje dar nebuvo stiprus. Intensyvesnis jis buvo tik atskiruose kaimuose. Kadangi A. Becenbergeris pabrėžia priešgalūninių priebalsių kietumą, tai gal čia galima įžiūrėti ne tik priebalsių kietinimą, bet ir minkštųjų kamienų nykimą, juo labiau, kad kietai tariamas ir *p* (žodyje *sùlpiu*), o *p*, *b*, *m*, *v* ir *k*, *g* juk geriausiai minkštumą išlaiko. Intensyviausiai priebalsiai buvo kietinami Kuršių pamario žvejų tarmėje tarp Labguvos ir Rusnės. Čia buvo kietinami visi priebalsiai²⁷. Prieš *o*, *ū*, *au*, veiksmažodžių priesagose prieš *a+v* visi priebalsiai sukietėjo, o balsiai po jų suužpakalėjo, pvz. (iš LŽTP): *βé·ižui* 1, *apatsō·u* 2, *kepā.u*, *žemā.us* 7, *rubē·žus* 8, *karaβā.u* 10, *džó·βau* 11, *su·liē* 13, *βā·l.sus*, *βielā.us*, *geresnū·*, *petšū·*, *matšā.u* 19, *pa·sūtielis* 26, *džā·u.ksmas* 29, *knū·pštšes* 39 ir t. t. Tačiau, sprendžiant iš rašybos, *k*, *g* ne visai sutapo su *k*, *g*, plg. *daugā.us* 3, *deg°ā.u* 7, *ka·ū.le* 12, *zū·l.kui* 12 ir *skū·ne* 12. Gilijos kaime, o po priebalsių *k*, *g* ir kituose kaimuose *iu* ne visai sutapo su *u*: *βā·l.sūs*, bet *sā·l.dus* 13; Gilijoje *io* irgi truputėlį priešakesnis už *o*: *žō·pli·s* 13. Po *k*, *g* *ia* priešakesnis už *a* Gilijos ir Tovės kaimuose. Priebalsis *l* alveolinis, bilateralinis, nors ir nėra kietas, bet *l* ir *l'* nepriešpastatomi. Balsis *a* nebėra užpakalinės eilės, nes po minkštųjų priebalsių tariamas kaip *e*.

Z. Zinkevičius (Lietuvių dialektologija, 169) mano, kad nevienodas priebalsių minkštumas K. Kapelerio, K. Jurkšaičio tekstuose ir J. Gerulio bei Chr. Stango apraše rodo priebalsių kietėjimo Prūsų Lietuvoje chronologiją. Autorė nedrįstų to teigti, nes tarp K. Kapelerio „Kaip senėji Lėtuvinkai gyveno“ ir minėto žvejų tarmės aprašo tik 30 metų skirtumas, be to, nežinoma, ar kietėjimas iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio sustiprėjo Tilžės, Ragainės ir kitose apylinkėse ir ar jis buvo silpnesnis žvejų tarmėje tuo metu, kai užrašė tekstus K. Kapeleris, A. Šleicheris ir kt.

3. Priebalsių kietinimas buvusio Klaipėdos krašto tarmėse

Beveik visame buvusiame Klaipėdos krašte šiek tiek kietinami priebalsiai: vienose šnektose kietinimas apsiriboja vienu kitu žodžiu, kitose kietinama dažniau. Nė vienoje šnektose šis kietinimas nėra dėsningas, visur vyrauja nesukietėję priebalsiai. Dažniau priebalsiai kietinami pietvakarinėse šnektose: Rusnėje, Šilutėje, Karceviškiuose, Saugose, Katyčiuose. Lyginant su „Tautosakos darbų“ VII tome paskelbtais tarmiškais tekstais, padėtis tebėra panaši: kieti priebalsiai ir tada buvo tariami atskiruose žodžiuose ir taip pat gana retai.

Priebalsių kietėjimas šiame krašte labai daug priklauso nuo to, kurioje žodžio dalyje yra priebalsis. Žodžio šaknyje kietėja žymiai mažiau priebalsių, negu prieš priesagas ir galūnes.

²⁷ Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje. Surašė J. Gerullis ir Chr. Stang'as, Kaunas, 1933, 19.

Šaknyje pastebėta kietinant priebalsius *r, š, ž, s, n, č, dž*. Pvz.: *nasogròvos, sogròv, gròov*²⁸ (ir *gr'úov'*) (Šilutė), *aptrùšes* (Karceviškiai), *gràunas, gràut'* (Kalotė), *kràuč'us* (Katyčiai), *sugrùvus'us* (Smalininkai), *sugrùva, nugrúoves* (Rukai); *žúr* (Saugos), *žurėje* (Karceviškiai), *žurėje*^a (Vabalai), *bažúopsanti's* (Sakūčiai), *žúoplī's* (Plikiai), *žurėk* (Ventė), *apžuók* (Dovilai), *žúogs* (Kalotė), *žurė* (Katyčiai); *pārsont, surbói* (Rusnė), *pāsonť, nepasòs* (Šilutė), *pasòt'is* (Sakūčiai), *sūst, sūt, sūl's, pasòt'a* (Dovilai), *i·sisūrbs* (Kalotė), *sāurs* (Ramučiai), *atsònt* (Katyčiai), *sūrbe* (Smalininkai); *šaurėsp* „į šiaurę, šiaurės link“ (Karceviškiai), acc. sing. *šaurė* (Ventė), *šaudus* (Katyčiai), *šauš'as* (Rukai); *knūisis* (Plikiai, Kalotė); *sudžúves* (Karceviškiai), *džaugas, pasidžauge* (Dovilai), *čòrc* (Ramučiai) ir t. t.

Priebalsių *k, g, p, b, v, m, l* šaknyje kietinant nepastebėta. Tie patys priebalsiai kietinami prieš įvairių kalbos dalių priesagas (ypač plačiai kietinamas *ž* įvairiose žodžio *važiuoti* formose): *važāv* (Rusnė, Šilutė), *važòdav'a* (ten pat), *ėšvažú·sem* (Šilutė), *važúo, suvažāva* (Karceviškiai), *parvažúoju* (Pagėgiai), *novvažāvāu* (Vabalai), *važúojamu* (Plikiai), *atvažòt* (Ventė), *važúok* (Dovilai), *važúot* (Katyčiai), *kri·žúoč'u*. (Sokaičiai), *nešúodav* (Šilutė), *nešòdava* (Karceviškiai); *ketòrúolek* (Saugos, Šilutė, Rusnė), *vi·rāuses* (Šilutė), *karāv'a* (Šilutė), *karāvis* (Priekulė), *karavāu, vidurúo* (Dituva), *gerāus* ~ geriau (Dovilai), *vi·rausť·b'e* (Kalotė); *vi·n'òti* (Ramučiai, Saugos), *jaunāus'uoį* (Saugos), *rukšti·nāudami* (Sakūčiai), *devi·nòleka* (Katyčiai), *skanāus* ~ skaniau (Tarvydai); *didžāusis* (Karceviškiai), *sòsėvuokėčāva* (Vabalai) ir kt.

Bet prieš priesagas gali būti kieti ir tie priebalsiai, kurie šaknyje nekietinami, pvz.: *trumpāus'es* (Saugos), *lengvāus* (Vabalai), *i·namāun* „nuomoja butą“ (Kalotė), *vuolúojuos* (Rusnė), *rieplúoj* (Karceviškiai), *gertuoklāut* (Pėžaičiai), *pavi·gúoti* „pasupti“ (Katyčiai). Čia greičiausiai kaltas ne pats priebalsių kietinimas, o analogija pagal priebalsius *s, š, ž, r, n*, siekimas suvienodinti priesagas.

Dar dažniau priebalsiai tariami kietai prieš žodžių galūnes. Klaipėdos krašte labai ryški minkštųjų vardažodžių ir veiksmožodžių kamienų nykimo tendencija. Todėl čia priebalsių kietėjimas susipynęs su kitu procesu – *ja* ir *i* kamienų nykimu. Reikia manyti, kad šie abu procesai vienas kitą veikia ir padeda vienas kitam plisti, nes priebalsiai žodžio gale būna kieti dažniau, negu kurioje kitoje žodžio dalyje, o minkštųjų kamienų nykimas irgi intensyvesnis, negu aplinkinėse tarmėse. Ne visada galima atskirti vieną reiškinį nuo kito.

Veiksmožodžių *ja* ir *i* kamienų perėjimas į *a* kamieną būdingas visoms žemaičių tarmėms, bet *ja* ir *i* kamieną dažnai išlaiko veiksmožodžiai, kurie prieš galūnę

²⁸ Apie Rusnę, Šilutę, Saugas galūnėse dažnai netariami net ilgieji nekirciuoti balsiai: *skāusm* ~ skausmo, *vūortinkl* ~ voratinklių, *i·muoki·k^{3l}* ~ į mokyklą (Saugos), *pas'úl'* ~ pasiūlė (Rusnė), *lūov* ~ lovą (Šilutė), nors sakoma ir *skāusm'a*, *vūortinkl'u*, *muoki·kl'a*, *pas'úl'e*, *lūov'a*. Neryški šiame kampe ir laužtinė priegaidė, bet čia žymima taip, kaip pažymėjo užrašinėtojai.

turi priebalsį *r* arba *l*²⁹. Klaipėdos krašte apie Šilutę, Priekulę, Pagėgius *ja* ir *i* kamienai visai išnykę³⁰ (išskyrus, žinoma, tuos atvejus, kai prieš galūnę yra priebalsis *j*). Čia sakoma *gerù* (Saugos), *kelò*, *kláusò*, *torò* (Rusnė), *turù*, *nóru* (Karceviškiai), *negalù*, *núoru* (Pagėgiai), *tègerò* (Priekulė), *núoram* (Sakūčiai), *tòru* (Dovilai), *pî·durâm* „prismeigiame“, *naišgalâm*, *trâuku*, *žvëlgu* (Pėžaičiai), *atsikeli*, *ž'ũ·ru* (Katyčiai) ir kt. Tokiam visiškam *i* ir *ja* kamienų išnykimui priebalsių kietinimas galėjo turėti reikšmės, ypač tose pietinėse šnektose, kurios turi sveikas afrikatas ir neturi tokių bendrų formų, kaip *áud* ir *vérd*.

Kitas dalykas, gana plačiai paplitęs šiaurinėse žemaičių tarmėse, – kietas priebalsių *p*, *b*, *v*, *m* tarimas kamieno ir galūnės sandūroje. Toks tarimas būdingas ir Klaipėdos krašto tarmėms, pvz.: *kârvu*, *létuvũ*, *létuvâi* (Rusnė), *gârl'aivos*, *létuvâi* (Šilutė), *avũ* (Karceviškiai), *lietuvũ* (Pagėgiai), *pâdevâu*, *siêmâu*, *létovũ*, *avũ*, *devâu* (Saugos), *kelëivu* (Dovilai), *davâu*, *skalbau* (Tarvydai) ir pan. Dažniausiai tokia sandūra susidaro vardažodžių gen. pl. ir veiksmažodžių būtojo kartinio laiko vienaskaitos I asmens formose. Todėl ir kitų priebalsių kietėjimo daugiau pavyzdžių pastebėta vardažodžių gen. pl. formoje: *vâisu*, *šešũ* (Rusnė), *sunkũ*, *saldâino* (Šilutė), *Pagėgu*, *girtúoklu* „girtuoklių uogų“, *žmonũ* (Karceviškiai), *âmžiu* (Vabalai), *sèptĩ·nũ* (Plikiai), *žèburũ*, *gaspadòru* (Dovilai), *ròblu* (Dumpiai), *stâklu*, *didelũ*, *žmonũ*, *visokũ* (Katyčiai), *vedorũ* (Dituva), *puikũ*, *tuokũ* (Pagėgiai) ir pan. Kituose linksniuose tokio kietėjimo atveju pastebėta mažiau: *rubėzus* (Karceviškiai), *Lëitgiuos* (kaimo pavadinimas), *ziëgorus*, *skâlbinus* (Karceviškiai), *Bùdrâus* (pavardė), *Ûžbalus* (kaimo pavadinimas) (Pagėgiai), *pòtr^{us}* „poterius“, *kuòr^{us}* „korus“ (Kalotė), *su trâktoru*, *kalinâi* „kailiniai“ (Katyčiai) ir kt.³¹ Priebalsiai *č*, *dž* paprastai kietėja visuose linksniuose: *Katĩ·čiuos*, *Karal'áu·čuj*, *apačòj*, *vâdžas* „vadžias“, *vókieču*, *šlìču*, *kviečũ* (Katyčiai), *klaipèdiëčams*, *Karal'áuču*, *karučù* (Karceviškiai), *gaidžâis*, *vúokieču*, *gaidžũ*, *gaidžù*, *prâdžiu* (Pagėgiai), *jáučuse*, *stâčius*, *stačũ* (Dituva), *gaidžũ*, *mačâu*, *âudžâu* (Vabalai) ir kt. Atrodo, priebalsiai *č*, *dž* žymiai dažniau kietinami pietinėje Klaipėdos krašto dalyje. Tačiau dar kartą reikia pabrėžti, kad priebalsiai Klaipėdos krašte kietinami sporadiškai. Galūnėse jie būna kieti dažniau, bet čia veikė ir kiti faktoriai.

Kai kuriose šnektose balsiai po sukietėjusių priebalsių skiriasi nuo tikrųjų užpakalinės eilės balsių, jų artikuliacija ne tokia užpakalinė: *gaidžũ*, *tuokũ*, *Bùdrâus* (Pagėgiai), *nuvažâvâu*, *žurtej^a*, *âmžiu* (Vabalai). Analogišką Co, Cũ ir C'o, C'ũ nesutapimą Tovės ir Gilijos kaimuose aprašė ir J. Gerulis, ir Chr. Stangas (LŽTP 13–14).

²⁹ Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 339, 342.

³⁰ E. Grinaveckienė, Tarmių medžiagos rinkimas lietuvių kalbos atlasui, LKK III, 1960, 196.

³¹ Kadangi kietinimas čia yra ne dėsningas, o sporadiškas, tai šis įspūdis gali būti ir klaidingas. Griežtų dėsnių tokiu atveju rasti neįmanoma.

Priebalsis *l* Klaipėdos krašte pagal minkštumą ir kietumą labai dažnai nepriešpastatomas. Tai nėra visai dėsningas reiškinys, bet paplitęs gana plačiai³². Čia tariamas *l* skiriasi ir nuo kietojo, ir nuo minkštojo literatūrinės kalbos *l* – tai vidurinis „europietiškas“ *l*. Kai jis tariamas vietoj kietojo *l*, daro minkštojo *l'* įspūdį: *gl'ôsn's*, *l'uôv* (Rusnė), *l'âuks*, *bl'uogâi* (Šilutė), *kol'ûkininkai*, *L'âuras*, *pl'ûtele* (Juodkrantė), *l'âiva*, *kâl'ba* (Nida), *bl'ogâ*, *pi·kl'âus^a* „priklauso“ (Saugos), *išpl'âun*, *skâl'us* (Plikiai), *pasil'aikl's*, *pl'âčes*, *l'abâi* (Smalininkai) ir kt. Tačiau kai kuriose šnektose toks *l* minkštinimas beveik nepastebimas. Apie Rusnę daugiau minkština jaunesni tarmės atstovai. Šis *l* ir *l'* suvienodėjimas, matyt, nėra labai senas, nes 1880 m. A. Leskynas rašė, kad Vilkyškiuose minkštasis *l'* tariamas taip pat dažnai, kaip ir kietasis, ir kad jam *l* ir *l'* tarimas nebuvo visai aiškus³³.

Prieš priešakinės eilės balsius priebalsių minkštinimas Klaipėdos krašte nežymus. Kadangi vokalizmas išlaiko priešakinę artikuliaciją, to silpno minkštumo nėra kaip pažymėti. Užrašinėtojai jo paprastai nežymi, todėl ir šiame darbe nebuvo įmanoma nurodyti jo paplitimą ir pobūdį. Matyt, panaši padėtis buvo ir išnykusiose Prūsų Lietuvos tarmėse, bet rašyba priebalsių pobūdžio prieš priešakinės eilės balsius neparodo.

Buvusiose Prūsų Lietuvos tarmėse ir dabartinėse Klaipėdos krašto tarmėse priebalsių kietinimui neabejotamos įtakos turėjo vokiečių kalba, kurioje priebalsiai prieš *o*, *û* būna tikrai kieti. Tačiau, antra vertus, krinta į akis labai didelis šio kietinimo panašumas į Mažosios Lietuvos raštuose ir kalbiniuose darbuose randamus parašymus. Todėl labai galimas dalykas, kad raštija irgi galėjo turėti tam tikros įtakos tarimui. Juk gramatikos, žodynai buvo skiriami pastoriams ir mokytojams, kurie dažniausiai buvo vokiečiai ir lietuvių kalbą menkai mokėjo. Tuo labiau jie negalėjo tarti minkštų priebalsių, kur tas minkštumas net pažymėtas nebuvo, o per religinius tekstus ir mokyklas galėjo paplisti tarimas *súti*, *šurkštùs*, *šukštù* ir pan. Kad religiniai raštai Klaipėdos krašto gyventojų tarmei turėjo didelę įtaką, rodo ir toks faktas: jei vienoje gyvenvietėje gyvena katalikai ir evangelikai, jų kalboje būna nemaža skirtumų, evangelikų kalba būna artimesnė literatūrinei kalbai. Jai didelį poveikį būna padariusi biblijos ir kitų religinių raštų kalba.

³² E. Grinaveckienė, Mituvos upyno tarmės fonetika, – LKK I 1957 122; K. Morkūnas, A. Sabaliauskas, Kuršių Neringos žvejų lietuvių tarmė ir lietuvių kalbos įtaka šių žvejų latvių kalbai, – LKK II 1959 138.

³³ A. Leskien, Litauische Volkslieder aus Willkischken, – AfsI Ph IV 1880 590.

ENTPALATALISIERUNG DER KONSONANTEN IN DEN EHEMALIGEN LITAUISCHEN MUNDARTEN OSTPREUBENS

Zusammenfassung

Im 16.–18. Jahrhundert schreiben die Autoren Ostpreußens (D. Klein, F. Haack, P. Ruhig, Ph. Ruhig, G. Mielcke, G. Ostermeyer, Ch. Donelaitis) die palatalisierten Konsonanten vor den Hinterzungenvokalen verschieden. Sehr oft wird die Erweichung der Konsonanten *l, r, n, s, š, ž* und seltener von *č, dž* nicht gekennzeichnet. Daraus schließt T. Buch, daß die Schreibart der ostpreußischen Autoren die Aussprache der Konsonanten widerspiegelt und zugleich die Entpalatalisierung der Konsonanten ausdrückt (Baltistica, IV (1), 117–118, Slavia, XXXVII (3), 409). Der Schreibart dieser Autoren nach sollte die Entpalatalisierung der Konsonanten sehr intensiv sein. Aber in den Arbeiten der Autoren, die vor D. Klein erschienen (M. Mažvydas, J. Bretkūnas, J. Rehša, S. Waischnoras u. a.), wird die Palatalisierung der Konsonanten ziemlich selten nicht gekennzeichnet.

In den Arbeiten der späteren Autoren (C. Jurkschat, C. Cappeller, A. Schleicher, F. Kurschat u. a.) ist die Entpalatalisierung der Konsonanten auch schwach bezeichnet: in der Gegend von Tilžė, Ragainė war sie ganz schwach, etwas stärker in der Gegend von Gumbinė, Stalupėnai. Sehr intensiv war die Entpalatalisierung nur im Fischerlitauischdialekt in der Gegend Labguva, den G. Gerullis und Ch. Stang beschrieben haben. Daß die Erweichung der Konsonanten in den Werken des 16.–18. Jahrhunderts nicht bezeichnet wurde, ist es allen Anschein nach auf die Schreibart zurückzuführen. In den preußisch-litauischen Mundarten wurden die Konsonanten entpalatalisiert, aber es gibt keine Möglichkeiten aus der Schreibart jener Zeit über den Charakter der Entpalatalisierung zu urteilen.

In den gegenwärtigen Mundarten des ehemaligen Klaipėdagebiets werden die Konsonanten *l, n, r, s, š, ž, č, dž* auch sporadisch entpalatalisiert. Die Entpalatalisierung wurde zweifellos durch die deutsche Sprache beeinflusst. Einigermaßen konnte auch die erwähnte Schreibart, insbesondere der religiösen Schriften, die Aussprache beeinflussen.